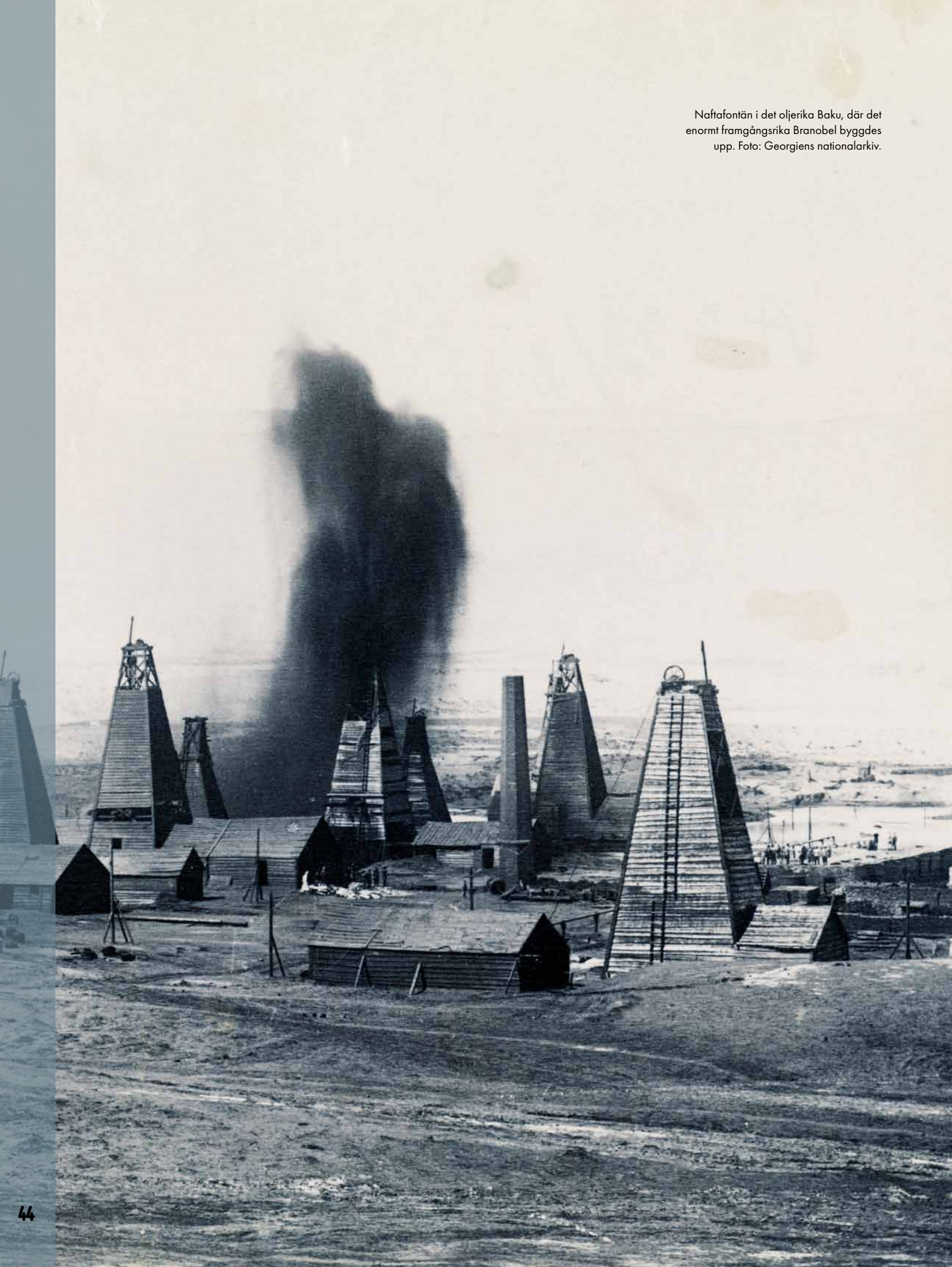

Naftafontän i det oljerika Baku, där det enormt framgångsrika Branobel byggdes upp. Foto: Georgiens nationalarkiv.

Nobels öden och äventyr i Ryssland

Under två års tid har rysslandskännaren och författaren Bengt Jangfeldt fördjupat sig i familjen Nobels liv och affärer i Ryssland under tsartiden. I dagarna presenteras resultatet i en ny bok. För Företagshistorias läsare ger författaren ett smakprov ur det spännande innehållet.

TEXT: BENGT JANGFELDT

NAMNET NOBEL förknippas både i Sverige och utomlands främst med Alfred Nobel. Det är naturligt med tanke på priset han instiftade. Många känner till att han var en framstående kemist och en skicklig affärsman. Men långt ifrån alla vet att uppfinningen av nitroglycerin som sprängämne, senare utvecklad till dynamit, gjordes i samarbete med hans snillrike far Immanuel. I dennes spår följde inte bara Alfred utan också hans bröder Ludvig och Robert, som till skillnad från Alfred gjorde karriär i Ryssland.

UNIVERSALSNIJLE

Immanuel Nobel (1801–1872) var ett universalsnille: arkitekt, uppfinnare, ingenjör, konstruktör. Han byggde Sveriges första pontonbro, han ritade privatvillor, grundade Sveriges första kautschukverkstad och gjorde uppfinningar för försvarsmakten, bland annat vattentäta soldatränslar. Allt detta med bara några års skolgång i bagaget. Immanuel var en genialisk uppfinnare men en dålig affärsman. År 1837 lämnade han Sverige för att undvika att sättas på gäldstugan efter en konkurs. Familjen – hustrun Andriette, sönerna Robert, Ludvig och

Alfred och dottern Henrietta – blev kvar i Stockholm.

Efter ett år i Åbo bosatte sig Immanuel i Sankt Petersburg, Rysslands huvudstad. Den ryska regeringen visade, till skillnad från den svenska, stort intresse för hans ränslar, som när de fylldes med luft fungerade som pontoner till en bro över vilken en hel bataljon kunde marschera. Immanuel hade också utvecklat en undervattensmina, som till skillnad från tidigare existerande modeller antändes via beröring och inte med galvanisk kabel. Den ryska regeringen köpte hans minpatent för en summa som motsvarar flera miljoner kronor i dagens penningvärde.

Försäljningen gjorde det möjligt för Immanuel att hämta över familjen och starta en mekanisk verkstad. Robert (f. 1829), Ludvig (f. 1831) och Alfred (f. 1833) saknade liksom fadern formell skolgång och utbildades i hemmet. De sattes i unga år i arbete hos fadern och utvecklades till goda ingenjörer och affärsmän. Under det så kallade Krimkriget 1853–55 fick verkstaden stora beställningar på både minor och ångmaskiner för den ryska flottan och familjen blev rik. Men

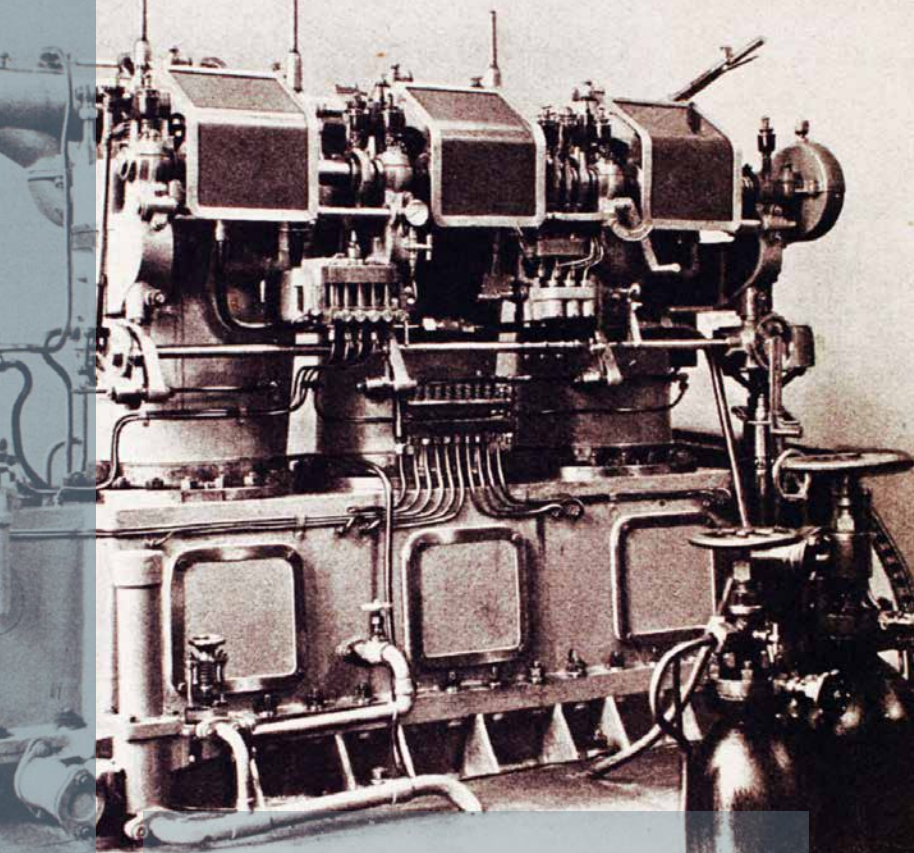

Det sista kända fotot på Immanuel Nobel. Foto: Privat.

när kriget var slut drog staten tillbaka kontrakterade beställningar och verkstaden tvingades i likvidation. År 1859 återvände Immanuel och hustrun till Sverige. De tre sönerna blev kvar, med uppdraget att försöka rädda vad som räddas kunde av verksamheten.

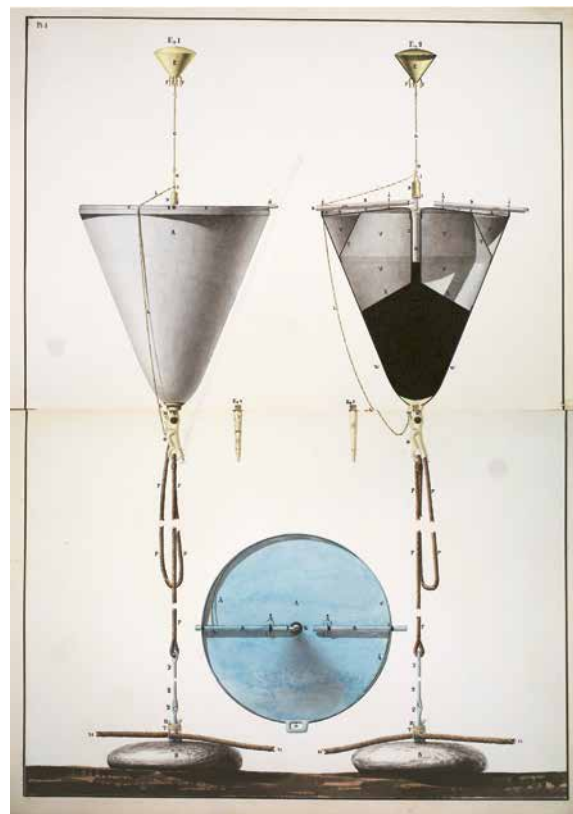
FABRIKÖR OCH REFORMATOR

Huvudansvaret för att rädda verkstaden lades på Ludvig. Tack vare det nobelska namnets goda rykte både i fackkretsar och i vissa regeringskretsar

T.v.: En reversibel dieselmotor konstruerad av Anton Carlsund, ingenjör på maskinfabriken Ludvig Nobel. Bild ur *Maskinfabriken Ludvig Nobel 1862–1912*, Petersburg 1912.

T.h.: Den uppfinningsrike Immanuel Nobel utvecklade bland annat en undervattensmina. Akvarellen målade han på 1860-talet. Foto ur Nobelska arkivet hos Landsarkivet i Lund.

blev konkursen mjuk och Ludvig kunde arrendera en liten maskinverkstad som bland annat tillverkade vattenledningar, värmeelement, hjul och vagnaxlar.

Under 1860-talet byggdes maskinfabriken ut och utvecklades tack vare beställningar från den ryska regeringen till en framgångsrik affärsrörelse. En kvarts miljon mynningsladdade gevär skulle byggas om till bakladdare, och en stor beställning gick till Ludvigs verkstad. Uppdraget att tillverka nya bakladdade gevär gick också till honom och hans ryske kompanjon Bilderling. Det var ett omfattande och lönsamt uppdrag och Ludvig kunde köpa verkstaden som han arrenderade. Med åren utvecklades den till en av Rysslands största maskinfabriker.

Ludvig var inte bara uppfinnare och fabrikant utan också en person med starkt engagemang i industriella och sociala frågor. Han behärskade också ryska. Ett problem för den spirande men efterblivna ryska industrialismen var bristen på inhemsk arbetskraft. En stor del av befolk-

ningen var livegen och illitterat. Kvalificerad arbetskraft hämtades från Sverige och det svensktalande Finland. För att råda bot på problemet borde fabriksägare enligt Ludvig därför tvingas erbjuda arbetarna elementär skolutbildning. Ett annat problem var dryckenskapen, som han på sitt eget företag fick bukt med genom att utbetala lönerna oftare än som var vanligt. För de högre tjänstemännen och ingenjörerna infördes ett vinstdelningssystem, som innebar att 40 procent av företagets vinst tillföll dessa. Åtgärderna var revolutionerande och skänkte Ludvig ett förtjänt rykte som industriell reformator.

GREPS AV OLJEFEBER

Ludvig stannade kvar i Ryssland livet ut. Alfred, som utbildade sig till kemist, återvände 1863 till Sverige och flyttade snart utomlands för att bygga sitt dynamitimperium. Robert var lika begåvad som bröderna men utrustad med ett otyglat temperament som ofta satte krokben för hans affärsplaner. Efter några år som chef

för Nitroglycerinaktiebolaget i Stockholm återvände han 1870 till Sankt Petersburg för att hjälpa Ludvig med verksamheten där. Samarbetet gick bra, men Robert ville helst ha en oberoende ställning och Ludvig uppdrog åt honom att leverera valnötsträ till gevärskolvorna som tillverkades på hans vapenfabrik. Men när Robert 1873 kom till Kaukasus, där valnötsskogarna växte, greps han i stället av oljefeber. Trakten kring Baku var flödande rik på olja och den ryska staten hade just släppt sitt monopol och auktionerat ut oljelotter. Robert var för sent ute för att köpa oljemark men lyckades med hjälp av Ludvig komma över en liten fotogenfabrik. Med den lades grunden till en av Rysslands största industriella framgångssagor: »Bröderna Nobels oljeaktiebolag«, eller »Branobel« (»Bröderna Nobel«), som det oftast kallades.

Bakgrunden till framgången står att söka i Roberts affärssnille. Han identifierade genast hanteringens logistiska problem, nämligen transporten

av oljan. Denna fraktades av åsnor i tunnor från oljefälten till raffinaderierna i Baku. Sedan fördes den vidare på segelfartyg via Kaspiska havet och Volgan till konsumenterna i Ryssland. Detta var både oekonomiskt och brandfarligt. Med hjälp av Ludvigs pengar byggde Branobel rörledningar (pipelines) från fälten till raffinaderierna och till hamnen, varifrån oljan fraktades vidare i tankbåtar, inte på segelfartyg. Världens första tankfartyg, *Zoroaster*, byggdes av Bröderna Nobel 1878. Dessa innovationer inom transporthanteringen gav »Branobel« ett försprång före konkurrenterna som dessa aldrig kunde inhämta.

1880 lämnade Robert av hälsoskäl Baku och återvände till Sverige, där han avled 1896, samma år som Alfred. Ludvig dog två år senare. Familjen, som var ensamägare till maskinfabriken och hade aktiemajoriteten i oljebolaget, var vid det laget mycket rik.

Efter Ludvigs död övertogs verksamheterna av sönerna Emanuel och Carl. Den senare avled redan 1893 och därefter sköttes familjeföretagen av Emanuel. Han saknade faderns uppfinnarsnille men var en oerhört skicklig affärsman. Under hans ledning utvecklades det nobelska industriimperiet till ett av Rysslands mäktigaste. Emanuel var liksom fadern en reformator på det sociala området. Bostäder och skolor för de anställda byggdes vid maskinfabriken i Sankt Petersburg och vid oljefälten i Kaukasus, liksom skolor för deras barn. Under första världskriget omvandlades företagets lokaler till Röda korssjukhus.

SLUTET PÅ DEN RYSKA SAGAN

Nobelimperiet försvann i 1917 års revolutionsstormar, som svepte bort all privat affärsverksamhet. Familjen Nobel tvingades lämna Ryssland, där man verkat sedan 1838. I Sovjet-

unionen försänktes namnet Nobel i total glömska, men efter kommunismens fall har det omvärderats i grunden. Om Nobelarna under Sovjetepoken beskylldes för att vara utsugare ses de numera som mönsterkapitalister. År 1991 restes ett monument över Alfred i Sankt Petersburg och Ludvigs, Roberts och Emanuels insatser hyllas numera lika eftertryckligt som de tidigare fördömdes. I Baku har motorleden som löper genom staden döpts till Nobelprospekt.

Först paria, sedan hjälte... ett ledmotiv i Rysslands historia. Alexander Solzjenitsyn, Andrej Sacharov, Iosif Brodskij – alla förvisade på Sovjettiden, numera statyer i ryska städer. Till samma elitsällskap hör familjen Nobel, vars »dissidentskap« inte var litterärt eller politiskt utan bestod i att de var snillrika entreprenörer och framgångsrika affärsmän. •

T.v.: Emanuel Nobels ryska pass, där det framgår att han anlände till Stockholm i december 1918. Foto ur Nobels släktförenings arkiv.

Nedan: Nobelfamiljen samlad i Stockholm i januari 1919, efter flykten från Ryssland. Edla omgiven av Emanuel, Ingrid, Emil, Anna, Lullu, Mina, Gösta, Marta och Rolf. Foto ur Nobels släktförenings arkiv.

Hallå där...

BENGT JANGFELDT

DOCENT I SLAVISKA SPRÅK OCH FÖRFATTARE.

Just nu aktuell med boken Immanuel Nobel & söner – svenska snillen i tsarernas Ryssland, utgiven på Albert Bonniers Förlag i samarbete med Centrum för Näringslivshistoria.

Foto: Sofia Runarsdöter.

HUR LÄNGE HAR DU ARBETAT MED BOKEN?

– Forskningsarbetet och skrivandet har tagit drygt två år, men jag var hyggligt förberedd. Första gången jag kom i kontakt med familjen Nobels ryska verksamhet var när jag på 1990-talet ledde ett forskningsprojekt om de historiska banden mellan Sverige och S:t Petersburg. Det genererade ett flertal seminarier och publikationer, bland annat min bok Svenska vägar till S:t Petersburg, som innehåller ett kapitel om familjen Nobel i Ryssland. Allt sedan dess har jag känt en önskan att fördjupa mig i familjens ryska historia.

VILKA KÄLLOR HAR DU ANVÄNT DIG AV?

– Huvudsakligen den enorma korrespondensen mellan Ludvig, Robert, Emanuel och Alfred. Brevet förvaras på Landsarkivet i Lund, Riksarkivet och Nobelstiftelsen. Övrigt relevant arkivmaterial finns på Tekniska museet och Centrum för Näringslivshistoria. En del material har hämtats från ryska och azerbajdzjanska arkiv. Dessutom har jag givetvis använt mig av tryckta källor, främst när det gäller olje- och vapenindustrin.

VAD HAR VARIT MEST SPÄNNANDE?

– Just läsningen av breven. De allra flesta har ingen tittat på före mig, vilket inte är så konstigt eftersom ingen forskning tidigare bedrivits kring familjen Nobel i Ryssland. Det rör sig om tusentals brev. Här skildras vecka för vecka framväxten av den Nobelska oljeindustrin. Att följa den dynamiken, liksom relationerna mellan bröderna, har varit oerhört spännande.

HAR DU UPPTÄCKT NÅGOT OVÄNTAT ELLER NÅGOT SOM TIDIGARE VARIT OKÄNT OM FAMILJEN NOBEL?

– Mycket! Bland annat visar sig Roberts roll vara mycket mer central än man tidigare vetat. En annan viktig upptäckt är den täta sammanhållningen inom familjen, inom och mellan generationerna. Om familjens öden kring och efter revolutionen 1917 har nästan inget varit känt tidigare, så här kan man säga att det mesta som jag grävt fram är nytt.

VILKA HOPPAS DU SKA LÄSA BOKEN?

– De som är intresserade av industrihistoria, av Ryssland och av biografier. Boken är en kombinerad företags- och familjekrönika och min förhoppning är att den inte bara ska uppskattas för alla nya fakta utan att den också ska vara läsvärd.

